

HISTORIA ECCLESIAE

Buzogány Dezső*

Kolozsvár

A lelkészek kiválasztása, képzése és beiktatása

II.

Ez alkalommal a lelkészképzés 16. századi gyakorlatával folytatjuk a megkezdett forrásismertetést.¹ Korábbi közlésünkben ez áll:

„A 16. századi református egyház testületeinek mindennapi gyakorlatáról kevés adat maradt fenn. A zsinati végzésekből, a későbbi vizitációk jegyzőkönyveiből, a hitvallásokból, az egyházi szabályrendeletekből, vagy az ágendákból csak következtetni tudunk egyházunk egyik-másik cselekményére.”²

Ez igaz a lelkészképzés gyakorlatára is. Végigolvasva az alább következő sorokat, két dolog mindenképpen eszünkbe juthat. Az egyik: visszacseng belőlük a 16. és 17. századi erdélyi zsinati végzések, szabályrendeletek, egyházi törvények jónéhány rendelkezése, tehát a hazai lelkészképzés is alapjában véve eszerint történt e két században. A másik: igen jól nyomon követhető a lelkészképzés mai

* Buzogány Dezső (Szederjes, 1957) 1990-től oktat erdélyi protestáns egyháztörténetet és latin nyelvet a Kolozsvári Protestáns Teológián. 2001-től a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karán is tanít, ahol doktorvezetési jogú professzor. Doktori címet 1992-ben szerzett Budapesten. Kutatóprogramon vett részt az Amerikai Egyesült Államokban (1992–1993). Több hazai és külföldi kutatási projekt irányítója; létrehozta a Pokoly József Egyháztörténeti Kutatócsoportot. 2005-ben Szöulban volt vendégtanár, előadásokat tartott az AEÁ-ban és Európa országaiban; a MTA köztestületének tagja, a National Geographic Társaság tiszteletbeli és több magyarországi folyóirat szerkesztőségi tagja; a hazai oktatásügyi minisztérium több bizottságának tagja. Elindított és szerkeszt három egyháztörténeti sorozatot (több mint 30 kötet): Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, *Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania*. 2017. nov. 30-án a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doctor Honoris Causa címmel tüntette ki.

¹ *De Politia Ecclesiastica sive Forma, ac Ratio Administrandi, et Gubernandi Regni Christi, quod est Ecclesia in his Terris. Demonstrata ex Forma et Facie Primitivae Ecclesiae, per Apostolos Fundatae; et Illustrata ex Decretis Conciliorum, Historiis Ecclesiasticis, Monumentis Patrum Ecclesiasticorum, et Impp. Constitutionibus.* Opera et Studio Wilhelmi Zepperi, Verbi Divini in Ecclesia Herbornaeae Ministri. Herbornae, Ex Officina Christofori Corvini. MDXCV.

² Buzogány Dezső: Katekézis a református egyházban. I. In: *Református Szemle* 111. (2021/2), (211–222) 211.

gyakorlata. Ha ennek 16–17. századi minden részletét nem is ismerjük, már ez a két észrevétel is jelzi, hogy Wilhelm Zepper leírása nagyon is ráillik egyházunk korábbi gyakorlatára.

Bibliai és ősegyházi példák

Az egyházi hivatalok fokozatait maga Isten rendelte el már az Ószövetségben – kezdi a szentírási példák ismertetését Zepper –, amikor létrehozta a léviták rendjét, és ennek tagjait alárendelte a papoknak, a papokat pedig a főpapnak. A lévitákat tehát papi szolgáltnak szánta: a szentélyben tették-vették az edényeket, lenyúzták az áldozati állatok bőrét, elszállították az oltártól a hamut és az egyéb szemetet stb. A főpapi fokozat volt a legmagasabb és egyben a legkiváltóságosabb, mert egyedül csak ő léphetett be a szentek szentjébe. Krisztus is hasonlóképpen járt el: akik reménységre adtak okot a majdani szolgálatra, azokat először maga mellé vette, utána csak Júdeában bízta meg őket feladattal, végül pedig azzal a paranccsal küldte el őket az egész világra, hogy hirdessék az evangéliumot.³

A rákövetkező időkben és korokban is gondosan vigyáztak, hogy senki se lépje át az egyes fokozatok határát. A nyolcadik konstantinápolyi zsinat 5. kánonja például kimondja, hogy a szenátori vagy bármelyik más rendből származó laikusok közül a pátriárka senkit addig fel ne vegyen a papi rendbe, amíg az összes alsóbb fokozatot végig nem járta, vagyis legyen egy teljes évig lektor, két évig aldiakónus, három évig diakónus, majd négy évig presbiter. Justinianus pedig azt mondja, hogy amennyiben a laikust méltónak és alkalmasnak vélik a papi szolgálatra, a püspök ne szentelje fel rögtön, hanem várjon három hónapot, amíg a jelölt megtanulja a szent cselekmények szabályait és a szolgálat mindennapi dolgait. Cyprianus írásából az derül ki – mondja Zepper –, hogy akiket méltónak tartottak a magasabb egyházi tisztségekre, azok mind a legelső lépcsőfokon kezdték el pályájukat. Ugyanő Corneliusról mondja, hogy nem lett rögtön püspök, hanem végigjárta az egyház összes szolgálati fokozatát. Nicephorus pedig azt írja a mártír Eleutheriusról, hogy tizenöt éves korában lett diakónus, három év múlva tették meg presbiternek (papnak), és végül húszévesen választották

³ „Has officiorum ecclesiasticorum gradus Deus ipse in veteri Testamento olim constituit, et observari voluit, quando Levitas gradu inferiores sacerdotibus, et sacerdotes iterum Pontifice, vel summo sacerdote inferiores fecit; Levitasque sacerdotum ministros constituit, et fere serviles operas illis addixit, qui tantum sanctuarium, cum sacris vasis gestarent et portarent, victimas excoriarent, cineres et alia purgamenta ex altari tollerent [...]. Ita Christus Apostolos suos primum in suum contubernium, quasi in spem futuri ministerii recepit, dinde vero munus illud in Judea tantum ipsis commisit, donec tandem in universum orbem praedicatu, proficisci juberet.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 335–336.

meg püspöknek. Chrysostomus – írja Socrates – először lektor, utána diakónus, azután presbiter (pap) lett, és csak ezek után szentelték fel püspöknek. Nagy Gergely ezt válaszolta Burgundiusnak,⁴ amikor ez arra kérte őt, hogy nevezze ki Nantes püspökének: „Senki sem lehet püspök, amíg végig nem járta az alsóbb fokozatokat.”⁵

A fokozatok szigorú és pontos betartása eredményezte az ülésrendet. Ruffinus mondja a niceaei zsinat 20. törvénycikkére hivatkozva, hogy a diakónusokat nem helyezhették a presbiterek (papok) elé, és ezeknek jelenlétében nem ülhettek le, vagy nem oszthatták szét az eucharisziát, hanem csak szolgáltak nekik a kiszolgáltatás közben. Ha pap nem volt jelen, akkor kioszthatták, de ha másképpen jártak el, elmozdították őket hivatalukból. A hatodik konstantinápolyi zsinat pedig ezt mondja:

„Tudomásunkra jutott, hogy néhány egyházban a diakónusoknak egyházi tisztségük van, és ezért közülük egyeseket a nagyizlés és a fennhéjázás arra vett rá, hogy arcátlanul a presbiterek elé üljenek, ezért úgy döntöttünk, hogy a diakónus, még ha nagy tisztségnek örvend is, vagyis magas egyházi tisztséget visel, a presbiter elé ne üljön.”

Augustinus is nagy szemtelenségnek tartotta, hogy a Rómában élő diakónusok egyenrangúaknak tartották magukat a presbiterekkel, pusztán csak azért, mert a város, lám, mennyire méltóságteljes.⁶

Előválasztás

Zepper a kolostori oktatásra vezeti vissza a lelkészutánpótlás eredetét. Ide gyűltek össze minden rendű és rangú emberek, hogy távol a világ zajától lelkigyakorlatot tartsanak, várva a törvényes elhívást, hogy szolgálhassanak

⁴ Hugo Burgundius, Reims archidiakónusa. *Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape.* [...] Par Lucien Auvray [...] Paris 1890, 420.

⁵ Zepper, Wilhelm: *i. m.* 337.

⁶ „Ex hac tam stricta et praecisa graduum observatione [...] factum et hoc olim est, ut presbyteris sub episcopi aspectu, quemadmodum nec Diaconis apud presbyteros sedendi potestas daretur. Ruffinus [...] canonem vigesimum concilii Nicaeni hunc ponit: De Diaconi presbyteris praeferantur, neve sedeant in conspectu presbyterorum, aut illis praesentibus Eucharistiam dividant, sed illis agentibus solum ministrent. Si vero presbyter nullus sit in praesenti, tunc demum etiam ipsi licere dividere, aliter vero agentes abjici jubent. Similiter can. 7. concilii Constantino-politani VI. definitum est: Quoniam in nonnullis ecclesiis Diaconos officia ecclesiastica habere cognovimus, ex hoc nonnullos eorum arrogantia et licentia fretos, ante presbyteros sedere, statuimus, ut Diaconus, etiamsi in dignitate, id est, in quovis sit officio ecclesiastico, ante presbyterum non sedeat [...] Unde etiam Augustinus Romanos Diaconos inverecundiae insimulat, quod presbyteris, propter urbium magnificentiam, pares haberi vellent.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 337–338.

Istennek, egyháznak, iskoláknak, társadalomnak stb. Később, természetesen, a képzés helyszíne átkerült az iskolákba, ahol már a legalsóbb szinten elkezdődött a szelekció.⁷ A jelölteket szinte semmiféle egyházi ügyintézésbe nem vonták be; ők csak gyakornokok voltak, és csak készültek a rájuk váró tulajdonképpeni egyházi munkára. A püspökök és a presbíterek ugyanis utánpótlást akartak hátrahagyni az egyháznak, ezért jó képességű, tehetséges, jó reménységű ifjakat vettek maguk mellé (akik a szülők beleegyezésével és jóváhagyásával készek voltak egyházi szolgálatra adni magukat), hűségesen gondoskodtak róluk, és fegyelmezték, zsenge koruktól fogva oktatták őket, hogy ne maradjanak képzetlenek és járatlanok, hanem felkészültekként kezdjék el egyházi hivatalukat. Ezért ahogyan az újonc katonákat készítik fel az igazi csatára és küzdelemre, különféle gyakorlatokkal játszva az összeütközést és a csatát, úgy vetették alá ezeket a jelölteket is némely alapvető gyakorlatoknak, mielőtt még előléptették volna a szent hivatalra.⁸

Zepper az anyanyelvű falusi iskolákról is szól, amelyek alapvetően vallásos oktatással készítették fel a gyermekeket az életre. Ha pedig a fiúk osztályában a tanítók és a lelkészek jobb képességű gyermeket fedeztek fel, meg kellett győzniük szüleiket, hogy adják be őt a városi, úgynevezett latin iskolába, hogy ott elméjét alaposabban pallérozzák. Ha pedig szegény családból származott, nekik kellett ajánlaniuk a hatóságnak vagy az egyház vezetőinek, hogy ösztöndíjjal támogassák a gyermeket.⁹

A lelkészjelölt

A mai magyar nyelvben a klerikus, illetve klérus kifejezésnek általános jelentése van, és többnyire lelkészt jelent. A 16. században Zepper szűkíti a jelenté-

⁷ Zepper, Wilhelm: *i. m.* 29–40.

⁸ „Clericorum vero nullae fere in administratione ecclesiastica partes fuerunt, sed exercitia sua tantum habuerunt et progymnasmata, quibus ad functiones ecclesiasticas prepararentur. Episcopi et Presbyteri, ut ecclesiae seminarium post se relinquerentur, adolescentes (qui ex parentum consensu et autoritate, ad ministerium ecclesiasticum sese preparabant) bonae indolis et spei, in suam fidem, tutelam et disciplinam recipiebant, eosque a tenera aetate sic formabant, ne rudes ac novi, sed paratiores ad obeunda munera sacra accederent. Quare quemadmodum militiae bellicae tyrones, ad seria certamina et conflictus, umbratilibus quibusdam exercitiis et pugnis primum instituuntur; sic hi etiam clerici, certis rudimentis in clericatu suo exercebantur, priusquam ad ipsa sacra munia promoverentur.” Uo. 218.

⁹ „Quod si vero in scholis paganis felicia deprehendantur ingenia, praeceptores et pastores illorum puerum parentibus auctores erunt, ut pro uberiore ingenii cultu capessendo ad scholas oppidanis mittantur. Preterea magistratui, vel illis, quorum curae rerum ecclesiasticarum gubernatio commissa est, illos, si tenuioris sint fortunae, commendabunt, ut stipendia e bonis ecclesiasticis percipiant.” Uo. 40.

sét, és csak a lelkészjelöltekre használja. Miután a görög kifejezést és annak latin értelmezését Hieronymustól vett idézetekkel ismertette, a szó jelentését két katonai műszóhoz kapcsolja: zsoldos (*stipendiarius*), kedvezményezett katona (*beneficiarius*). A klerikusok tehát olyan „szegény ifjak, akik a szent tudományokat tanulják, és az egyházi szolgálatra készülnek”,¹⁰ és akiknek az egyház – mondja az ősi egyház gyakorlatáról – ösztöndíjat vagy támogatást ad; ezt tehát nem a gazdag családok gyermekeinek, hanem a szegény és rászoruló ifjaknak adja, hogy egykor majd egyházi szolgálóként végezzék a nép nevelését. A szegény sorsú ifjak közül pedig a jó képességűeket és az értelmeseket választották ki, akik azzal a reménységgel kecsegtettek, hogy az egyház hasznos munkásai lesznek. Ezeknek leginkább a teológia tanulmányozására kellett törekedniük, és minden igyekezetüket erre a főcélra kellett irányítaniuk.¹¹

Ha ezeket az ifjakat ösztöndíjjal külföldi nyilvános iskolákba küldik, magántanítókat kell kijelölni melléjük, hogy erkölcsük és életük bírói, irányítói, felügyelői és cenzorai legyenek, nehogy szabadjára engedve magukat, kényükre-kedvükre saját tetszésük szerint tomboljanak, s így az egyház vagyont eltékozzolják. Ezért évente kétszer, ha pedig erre nincs mód, legalább egyszer vizsgán mérjék fel tanulmányaikban tett előmenetelüket, és a körülmények szerint figyelmeztessék őket, hogy ne menjen tönkre az egyház, ne pazarolják el a költséget, és ne zülljenek le. Továbbá az egyház kétféle ösztöndíjat adjon jelöltjeinek: kisebbet és nagyobb. Ha ugyanis valaki később nagyobb előmenetelt tett a tanulásban, és nagyobb reménységre jogosítja fel az egyházat, hogy egykor majd eredményesebb szolgálattal gyarapítja azt, annak méltán lehet nagyobb támogatást adni, hogy örülhessen szorgalma jutalmának, és hogy még nagyobb ösztönzést kapjon önmaga felülmúlására; a kisebbeknek pedig legyen buzdítás, hogy még szorgalmasabban tanuljanak.¹² Hasznos lehet az ösztöndíjasoknak és az egyháznak is,

¹⁰ „Stipendiarii, ut vocant, vel beneficiarii, hoc est, studiosi adolescentes pauperes, qui sacris erudiuntur literis, atque ad ministerium ecclesiasticum formantur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 192.

¹¹ „Caeterum, stipendia aut beneficia ecclesiastica, nequaquam in divitum et opulentorum liberos [...] sed in pauperes, et tanuiore fortunae adolescentis conferentur, qui aliquando labores docendi populum in ministerio ecclesiastico subeant. [...] Ex pauperibus vero deligentur bonae indolis, et felicitum ingeniorum pueri, de quibus spes sit, quod utilem aliquando ecclesiae operam navare queant. [...] Operam autem illi omnium maxime dabunt Theologiae, ad quem scopum omnia ipsorum studia collimabunt.” Uo. 193–194.

¹² „Quo quidem nomine, si non bis, semel saltem quotannis, ipsorum in studiis progressus, per examina explorabuntur, et pro re nata admonebuntur, ne ecclesia et sumtus ad ipsos perdat. Praetera duplicia clericos suos stipendia conferet ecclesia, minora videlicet, et majora. Qui enim ulteriores in studiis progressus fecerunt, et beatoris ingenii nomine egregiam de se expectationem praebent, quod olim praeclaram ecclesiis operam navaturi sint, his liberaliori stipendio

ha mindkét támogatást csak egy bizonyos időszakra adják. Így a támogatottakat is megóvjuk a tespedéstől, s az egyháznak is több növendék és támogatott áll majd rendelkezésére. Nabukadnecár is csak három évig táplálta támogatottait, akik utána szolgálatába álltak (Dán 1,5) – hozza fel Zepper a bibliai példát.¹³

Azért, hogy az ösztöndíjasok gyorsabban elérjék a gyümölcsstermés idejét, adjanak meg nekik mindenféle támogatást, hogy az segítségükre legyen tanulásuk idején, és előbbre vigye tanulmányozásukat. Gondolni kell itt például arra, hogy gyakorolhassák magukat a nyilvános és nem nyilvános disputák során; mások előtt az iskolában előadhassák a szent iratokból készített azon írásokat, amelyeket a dialektika és a retorika tudományával szerkesztettek egybe; vasárnaponként és ünnepnaponként az iskolában vagy a templomban, a gyülekezeti alkalmon kívül valamelyik teológiailag képzett személy jelenlétében tarthassanak próbaprédikációt, amelyet a jelen lévő teológus értékeljen.¹⁴ Akiknek ebbéli igyekezete sikerrel jár, a teológus jóváhagyására elmehetnek a szomszédos falvakba, és elkezdhetik tömeg előtt is gyakorolni a prédikálást. Sőt hogy a nagyobb hallgatóságtól ne lepődjenek meg, vagy a megilletődés miatt ne némuljanak el, szoktassák hozzá olykor a nagyobb települések és városok szószékeihez is.¹⁵

Ha az egyházak vagyona szűkösebb, semhogy elegendő támogatást nyújtson, és csak kevés ösztöndíjra futja, kutassanak fel más lehetőségeket. Tanácsolják a jelölteknek, hogy szegődjenek el szolgadiáknak valamelyik gazdag család gyermeke mellé, vagy vállaljanak ezek mellett magántanítóskodást, vagy a nemes és

prospicietur merito, ut et diligentiae praemio quodam gaudeant, diligentiaque se ipsi superare magis contendant, et minoribus quoque calcaria ad diligentiam in studiis adhibeantur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 194–195.

¹³ „E re etiam studiosorum, quam ecclesiae fuerit, ut certa utriusque stipendii tempora praefigantur. Sic enim et veteribus beneficiariis excutitur, et ecclesia plures ad futuros usus alumnos, atque stipendiarios quosdam milites in parato habebit. Unde et Nebuchadnezar suos illos beneficiarios, non ulterius tribus annis enutriti, et his exactis coram se stare, hoc est ad officia quae illis demandaturus erat, ineunda paratos et instructos esse voluit. Dan 1,5.” Uo. 195.

¹⁴ „Utque majores, quos constituimus, stipendiarii ad frugem perveniant, progymnasmata omnis generis prae manibus illis datur, quibus studia sua magis magisque alant et provehant. Puta, ut disputationum exercitia publica et privata habeant; argumentum quoddam e sacris desumptum literis, artificio Dialectico et Rhetorico expolitur, in schola publice recitent; diebus Dominicis, aut profestis etiam, praesente Theologo quopiam, locum quendam Scripturae populari orationis filo explicando, in schola, vel templo, extra tamen coetuum ecclesiasticorum tempus, concionandi periculum faciant, censura concionis a Theologo, qui praesens est, habita.” Uo. 195.

¹⁵ „Quibus iste conatus sic satis succedit, iis autores erunt Theologi, ut nonnunquam foras in proximos pagos progrediantur, et coram multitudine profectus sui argumentum edere incipiant. Imo, ut in frequenti etiam majorum hominum coetu non expellescere, aut praeconsternatione non obmutescere mature assuescant, in oppidis etiam, et civitatibus sacrum nonnunquam pulpitu-
tum conscendent.” Uo. 195–196.

nemzetes családok gyermekeit kísérik el külföldi tanulmányútra, amelyen ők maguk is hallgathatják a tudós tanárokat, gyarapodhatnak és bőséges tudományos kincset hozhatnak haza, vagy folyamodjanak az iskolák ösztöndíjért a nagy és tekintélyes emberek ajánlólevelével.¹⁶ A szülők is járuljanak hozzá valamivel az egyház szűkös támogatásához, vagy a helyi hatóság utaljon ki pénzes ládájából támogatást. Továbbá a lelkészek nyilvánosan is és magánosan is buzdítsák az előkelő nemeseket, a gazdag polgárokat, a jómódú gyermekteleneket, hogy amikor végrendeletüket megalkotják, emlékezzenek meg benne Isten dicsőségéről, az egyház fenntartásáról, a testvéri szeretetről, és jótékonyan támogassák e kegyes ügyet, vagyis hagyjanak hátra a tanulni vágyó ifjaknak valamennyi támogatást.¹⁷ Végül ha az egyházak támogatottjai a rájuk áldozott ösztöndíjat eltékozzolják, és annyira helytelenül élnek vele, hogy nem lehetnek hasznára az egyháznak, az ilyenek szülei a saját vagyonukból térítsék meg az egyház költségét.¹⁸

A képzés

Úgy tűnik, nem volt külön intézmény és célzott oktatás külön a lelkészjelöltek számára. Az egész oktatási folyamat a vallásos nevelést és műveltség kialakítását szolgálta, és a felsőfokú tanulmányok befejeztével részben iskolai, részben gyülekezeti gyakorlat után kaphatták meg valamelyik egyházközség elhívását, ahol aztán lelkésszé szentelték őket. Zepper három iskolatípust említ, amelyekben fokozatosan haladt előre, és mélyült el a vallásos nevelés. Volt városi vagy triviális, klasszikus vagy előkészítő és nyilvános vagy akadémiai, vagyis alsó-, közép- és felsőfokú iskola, amelyek oly módon kapcsolódtak egymáshoz, hogy az alacsonyabb szintről csak lépcsőzetesen lehetett feljebb jutni, tudniillik miután a jelölt

¹⁶ „Quod si tenuiores sint ecclesiae facultates, quam ut sumtus sufficientes his suis alumnis suppeditare queat, sed propter attritas opes non nisi exigua conferre stipendia cogatur, alia capessenda erunt consilia et adminicula, ut videlicet vel ditiorum liberis famulitia sua praestent; vel ditiorum liberi illis erudiendi committantur; vel cum nobilium aut illustrium parentum filiis ad scholas peregrinas et exterarum mittantur, in quibus ipsi simul doctissimos et praeclaros viros videre atque audire, tandemque accumulatas eximiae eruditionis opes domum reportare queant; vel magnorum, et auctoritate pollentium virorum commendationibus aliis in scholis, ubi stipendiorum abunde est, enutrientur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 196.

¹⁷ „Quibus et hoc adjicio, ut ministri ecclesiarum, tam publice pro concionibus, quam privatim illustres et nobiles, opulentos cives, ἄτακτοις dives admonent, ut testamentum condentes, gloriae Dei, conservationis ecclesiae, et fraternae dilectionis memores, negocium hoc pium sua munificentia provehere, et studiosis adolescentibus aliquid impertiendum legare velint.” Uo. 196.

¹⁸ „Denique si hi ecclesiarum alumni sumtus, qui in ipsos fiunt, profundant, tamque male collocent, ut usui ecclesiae esse non possint, ad refusionem illorum tenebuntur parentes, e suis facultatibus.” Uo. 196.

maradéktalanul abszolválta az alacsonyabb szintet.¹⁹ Az intézmények egyaránt biztosították az oktatást és a nevelést. Az oktatás tartalma kettős volt: szent és profán, vagyis vallásos és laikus.

Miután a triviális iskolában a gyermekeket megtanították olvasni és írni – mondja Zepper –, és néhány egymást követő órán ismertették velük a keresztyén tan rövid foglalatát és fejezeteit, valamint a rövidebb és kisebb kátét, nekik is magyarázzák végig a részletesebb és nagyobb kátét. Azok, akik teljesebb ismeretet kaptak az előkészítő iskolában, és már megéreztek a tanulás ízét, olyan módszertani könyvet kapjanak kezükbe, amely részletesebben kifejti a keresztyén tan egyes tételeit (*loci communes*), és természetesen a Bibliát, amelyet majd később, az akadémián ismernek meg alaposabban és teljesebben.²⁰

A világi tudományok közül a tanulók részesítsék előnyben a logikai tudományokat, a matematikát (mint a filozófia előkészítőjét), továbbá a filozófiát mint a teológiai, a jogtudományi, az orvosi, vagyis mindhárom egyetemi kar segédeszközét. A logikai tudományok közül a grammatikából a tiszta és összefüggő, a dialektikából az igaz és érthető, a retorikából pedig az ékes és emelkedett beszédmódot sajátíthatják el, a matematikai tudományok közül pedig tanulják az aritmetikát és a geometriát. Miután tehát a triviális iskolákban megkapták a latin grammatika első alapismereteit, az előkészítő iskolában ezt mélyítsék el jobban, és sajátítsák el a latin szónoki beszédet, de ne az obszcén művek, hanem a bevált és elismert szerzők munkái alapján. Vegyék hozzá a görög grammatikát, sőt a héber nyelv alapjait is. A héber nyelvet, illetve a retorika és a dialektika tananyagát nem ok nélkül kell előre megtanítani, mert később, az akadémián mindezeket a nyelveket a retorikával, a dialektikával és a matézissel együtt kell tökéletesíteni és abszolválni.²¹

¹⁹ „Hae triplici fere generis, oppidanæ vicelicet, seu triviales, classicæ, vel paedagoga[!], et publicæ seu Academiae, quæ ita sibi affines et conjunctæ sunt, ut ex infimis ad medias, e mediis ad summas, quæ reliquas inferiores perficiunt et absolvunt, certis quibusdam gradibus transitus et progressus fiat.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 41.

²⁰ „Postquam enim in scholis trivialibus literas legere et pingere, atque successivis horis nuda praecepta, et textus capitales doctrinae Christianae recitare didicerit puer, breviorum primo et minorem, deinde prolixiorum et majorem libellum catecheticum, quo capita illa doctrinae Christianae explicantur, et quasi resolvuntur, cognoscit; cujus pleniorum intellectum, et solidiorum gustum in schola secunda imbibit, et adjuncto insuper libello quodam methodico, qui locos doctrinae Christianae communes diffusius exponit, lectioni etiam Bibliorum manus admovet, donec in schola publica absolutiorum et perfectiorum sacrosanctae Theologiae cognitionem sibi comparet.” Uo. 41–42.

²¹ „In profanis disciplinis, artes Logicae, et Mathematicae, tanquam Philosophiae propaedeutica quaedam, et Philosophiae, imo omnium facultatum, Theologicae, Juridicae, et Medicae, instrumentum quasi, primum sibi locum vendicant. Inter quas e Grammatica purum et congruum, e Dialectica verum et perspicuum, e Rhetorica ornatum et splendidum sermonem, ex Mathesi

Az akadémián a tanuló ifjak bőségesen meríthetnek a filozófia szakágából, a fizikából, amely vizsgálja és feltárja előttük az egész univerzum mindenféle anyagának a tulajdonságait, okait, jellegzetességeit, már amennyire ez feltárható, amíg ebben a gyenge és tökéletesség nélküli emberi természetünkben vagyunk.

Továbbá itt tanulhatják meg az etika tudományát, amely eligazítást ad az erények és az élet területén, ennek szakágaként pedig az ökonómiát, amely hasznos tanácsokkal látja el a családfőt a család irányítására, vagy a társadalomtudományt, amely a közügyek intézésére ad képzést béke és háború idejére egyaránt. Az etikát kiváltképpen a jogászejelölteknek kell mindenféle tanulmányuk alapjává tenniük, a orvosoknak pedig a fizikát.²²

Az iskolai oktatás másik területe az életre nevelés. A zsenge gyermeki lelket alakítani kell az Isten iránti kegyes életformára, hogy ne csak istenfélőknek látszódnak, hanem azok is legyenek Isten kegyelme által (*p̄i non videri, sed esse*). *A bölcsesség kezdete az ÚR félelme. A józan eszűek mind eszerint élnek* (Zsolt 111,10); *a kegyesség viszont mindenre hasznos, mert megvan benne a jelen és a jövő élet ígérete* (1Tim 4,8). Ezért ajánlani kell az ifjaknak, hogy mondjanak imát, valahányszor lefekszenek vagy felkelnek, asztalhoz ülnek, vagy onnan felállnak. Sőt az iskolai munka minden reggel imádsággal kezdődjék, este pedig, miután a napi feladatot az iskolában elvégezték, imádsággal is záruljon. Továbbá szelídítsék meg az ifjakat, hogy legyenek szerények, tisztelettudók és szemérmesek, ami életüket, erkölcsüket és társalgásukat illeti; másrésről súlyos büntetés terhe alatt szigorúan tiltsák meg nekik a féktelen vadságot a viselkedésben és az erkölcsökben, és napközben vagy éjnek idején a város terein való tekergést, hangoskodást és

Arithmetica et Geometria addiscent pueri. Ita ut rudimenta et initia Grammatices Latinae, in scholis trivialibus jacta, in classica schola magis excolant, et usum aliquem Latini sermonis, ex probatis illius auctoribus, non spurcis tamen, obscenis, aut turpibus, sibi comparent, adjuncta etiam Graeca linguae Grammatica, imo Hebraicae etiam linguae rudimentis. Quibus tamen Hebraicis, Rhetoricis, et Dialecticis praeceptiones non abs re praemittuntur, donec in schola Academica omnes has et singulas, cum Rhetorica, Dialectica et Mathesi, absolvant et perficiant.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 42.

²² „In qua schola, ipsam etiam Philosophiae „paideia” hauriunt studiosi adolescentes et juvenes, Physicam videlicet, quae omnium in tota hac universitate corporum naturalium proprietates, causas, accidentia, et similia inquirat et patefacit, quantum in hac naturae imbecillitate et imperfectione fieri potest. [...] Deinde percipiunt in schola hac publica studiosi Ethicam, quae circa mores et vitam versatur, sive illa sit Ethica proprie sic dicta [...] sive Oeconomica, quae videlicet patrifamilias gubernandi familiam rationem tradit, ut illa in officio contineatur; sive Politica, quae hominem publicum, hoc est, Reipubl. et gubernationi destinatum informat, idque vel pacis, vel belli tempore. Cujus Ethicas cognitionem, facultatis Judicae studiosi sibi, tanquam fundamentum quoddam, ad suam professionem substernunt; quemadmodum Medici Physices. Ubi enim, quemadmodum vulgo dicitur, desinit Ethicus, incipit Jureconsultus; ubi desinit Physicus, incipit Medicus.” Uo. 43.

féktelenkedést.²³ Mert *külsjéről lehet az embert megismerni, és arca kifejezéséből ismerni meg az okosat. A test öltözete, az ajkák nevetése, s az ember járása mind rá vallanak* (Jézus, Sirák fia könyve 19,26–27). A nevelés nagyobb haszonnal jár, ha maguk a tanítók járnak elől jó példával, szent erkölcsökkel igazolják istenfélelmüket, és még a legkisebb jelét sem adják a könnyelműségnek vagy más véteknek, hanem inkább a kegyesség, a szerénység és a komolyság példaképei a tanuló ifjúság előtt.²⁴ Ezen kívül szoktassák rá az ifjakat a tiszteletadásra, az engedelmesre és a szolgálatkészségre a szülők, a tanítók, a hatóság és bármely elöljáró és tiszteletre méltó személy iránt. A templomban vagy a gyülekezeti közösségben szükség van a gyermekek viselkedésének szigorú felügyeletére, hogy ne történjenek botránkozások. Ügyelni kell arra, hogy a gyermekeknek legyen gondjuk a tisztálkodásra (test, arc, kezek) és az öltözködésre a gyermeki test egészségére való tekintettel is.²⁵

Avégre, hogy az egész oktatási rend sikeresebb legyen, és hogy a tanulók is, a tanítók is ösztönzést kapjanak, szükség van a gyakorlatozásra és az előmenetel felmérésére. E tekintetben létfontosságú, hogy a templomi istentiszteleten írják le a prédikációt, a kisebbek anyanyelven, a nagyobbak és tanultabbak ezt ott helyben fordítsák át latinra. Ezzel leszerelhető a gyermekek istentiszteleti pajkossága, amely sok botrány oka, emellett megtanulják a gyors betűvetést, a szent dolgok jobban bevésődnek a lelkükbe (kiváltképpen, ha a tanítók istentisztelet után, amikor visszatérnek az iskolába, rögtön kikérdezik a prédikáció tartalmát, amit igen-

²³ „Alterum scholasticae institutionis caput, circa vitam constitutum fuit. Hic igitur ad veram pietatem erga Deum, utque pii non videri sed esse, per Dei gratiam, studeant, tenelli puerorum animi formandi sunt. [...] Quo quidem nomine preces cum cubitum eunt, et cubitu surgunt, simul etiam ante, et post mensam diligenter pueris commendabuntur. Quin etiam omnes operae scholasticae, matutina hora a precibus inchoabuntur, et circa vesperam, finito penso diurno, precibus in schola clauduntur. Deinde ad modestiam, verecundiam et pudicitiam, in vita, moribus, et tota externa conversatione cicurabuntur; vicissim vero a ferocitate et feritate, in gestibus et moribus, discursationibus, vociferationibus et tumultuationibus per plateas, sive interdiu, sive noctu, summa cura et censura habita prohibebuntur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 43–44.

²⁴ „Plurimum autem momenti huc adfert, si ipsi praeceptores morum sanctitate suam in Deum religionem testatam faciant, neque levitatis, aliorumque vitiorum vel minima occasione magistri esse videantur, sed multo magis pietatis, modestiae et gravitatis exemplis juventuti scholasticae praeceant.” Uo. 44.

²⁵ „Praeterea reverentiam, obedientiam, et officiositatem erga parentes, praeceptores, magistratum, et quoscunque superiores, atque honoratiores adsuefient. In templo, seu coetibus ecclesiasticis mores puerorum, ad cavenda scandala, diligenter et occulte observabuntur. Providebitur etiam, ut munditiei corporis, faciei, manuum, vestimentorum, et calceorum studeant pueri, habita simul valetudinis et corporum puerilium ratione.” Uo. 44.

igen szükséges megtenni), továbbá hamarabb megtanulják használni a latin nyelvet, elméjüket élezzik és memóriájukat erősítik.²⁶

A prédikációk után kiváló alkalom adódik a stílusgyakorlatokra, amelyek a gyermekek felfogásától és előmenetelétől függően történhetnek latinul, anyanyelven és görögül; a stílus csiszolgatását nemcsak otthon kell hosszabb ideig végezni, hanem az iskolában rögtönzött formában is. Ennek során ne csak anyanyelvről fordítsanak latinra, hanem fordítva, latinból anyanyelvre is, mert így nemcsak az egyik nyelv használatára alakítanak ki magukban készséget, hanem mindkettőre, tehát egykor majd képzetesebb emberekként léphetnek a nyilvánosság elé. Nem tudom, miért van az – mondja Zepper –, hogy a Nap alatt egyetlen nemzet sem műveli a saját nyelvét. Hiszen az ilyen kettős stílusgyakorlat igencsak élezi a gyermekek elméjét, és elevenné, sokkal élesebbé, és minden eldöntendő és mondandó dologban figyelmesebbé teszi őket, ahogyan Cicero is mondta: „A beszéd legjobb és legkiválóbb építőmestere a stílusgyakorlat” (*De oratore*, első könyv).²⁷ Hogy pedig ennek egyúttal gyakorlati haszna is legyen, vegyenek elő hasznos mintaszövegeket, elsősorban teológiai, etikai és történelmi munkákból, hogy így megérősíthessék a tévovázó hitet is, és kijavíthassák a megromlott erkölcsöket is.²⁸

Ahhoz, hogy az ifjak igaz és alapos műveltségre tegyenek szert, igencsak szükséges az a segítség, amelyet a vizsgáztatás alatt kapnak, vagyis amikor arra kényszerülnek, hogy visszaadják a hallott és megértett tananyagot. Ez többszörös

²⁶ „Tota vero haec institutionis ratio, ut felicius succedat, et cum discipulis, tum ipsis etiam praeceptoribus calcaria adhibeantur, exercitiis, et explorationibus profectus discipulorum opus erit. Inter quae non postremum est, ut conciones ecclesiasticas calamo excipiant, caeteri quidem vernacula lingua, adultiores vero et proveciores in Latinam linguam illas e vestigio transfundant. Ita enim petulantiae puerorum sub concionibus, quaeque inde oboriuntur scandalis, remedium adhibebitur; literas celeriori calamo pingere discent; res sacras (praesertim si conciones quamprimum e templo in scholam venturum fuerit, a pueris praeceptores exigant; id quod factu peropus erit) altius enimis suis infigent, extemporaneum Latinae linguae usum sibi comparabunt; ingenium acuent, et memoriam firmabunt.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 45.

²⁷ „Post conciones principem facile locum obtinent styli exercitia, quae pro captus et profectus puerorum ratione triplicia erunt, Latina, vernacula, et Graeca, eaque non domestica tantum, et diutius limata, verum extemporanea etiam in scholis. Non tantum enim e vernacula lingua in Latinam, sed vicissim e Latina in vernacula etiam aliquid transfundent, ut facultatem non minus hujus, atque illius linguae sibi comparent, et aliquando instructiores in publicum prodeant. [...] Nescio autem qui fiat, quod nulla fere sub Sole natio, maternam suam linguam minus excolat. [...] Haec styli exercitatio ingenia puerorum egregie acuit, et vegetiora, magis perspicacia, et in omnia, ad iudicandum et dicendum proposita, intenta reddit, imo ut Cicero libro primo de Orat. ait: Optimus et praestantissimus dicendi effector ac magister stylus est.” Uo. 45–46.

²⁸ „Ut autem haec styli exercitia majori cum utilitate conjuncta sint, ex utilibus materiis propositis, in primis Theologicis, ethicis et historicis desumentur, ad discipulorum fidem, ubi haeret, iuvandam, et mores, ubi corrupti videbuntur, emendandos.” Uo. 46.

haszonnal jár: csiszolja ítélőképességüket, élesíti, erősíti és gyorsítja értelmüket, megbízhatóvá és határozottabbá teszi memóriájukat, finomítja nyelvüket, gyarapítja beszéd- és rögtönzőképességüket, alakítja szónoki beszédük előadásmódját kiszűrve a nem megfelelő hanghordozást, arckifejezést és a fonák taglejtéseket, hozzászoktatja őket a barátságos és kedélyes társalgáshoz a különféle összejöveteleken, megszünteti az üres önhittséget, a tant és műveltségüket illetően, amelyre nézve nagyon is igaz Seneca mondása: „Sokan eljuthatnának az igaz bölcseségre és műveltségre, ha ne lennének meggyőződve, hogy ők már el is jutottak oda”. Sőt ezek a vizsgák ostorként hajtják még a rest tanítókat is, hogy eredményesebbek és szorgalmasabbak legyenek.²⁹

Ezekon a vizsgagyakorlatokon csak a triviális és az előkészítő iskolák tanulónak kell megjelenniük. Az akadémián már magasabb szintű gyakorlatokkal csiszolják a diákok elméjét, tudniillik a disputákkal és a deklamációkkal. Ahogyan ugyanis a vasat vassal élezik, vagy ahogyan a szikrát két kovakő összeütésével csiholják, a viták során történő kölcsönös igazságkeresés éppúgy teszi frissebbé, elevenebbé és élesebbé az elmét,³⁰ alakítja az ítélőképességet, teszi gyorsabbá mások mondásainak és beszédeinek az ismétlését és magyarázatát, mert a döntések során, vagy a társas együttlétek alatt jó, ha ez a gyorsaság megvan. A vitákra nézve Augustinus figyelmeztetését hozza fel, aki óvja az ifjakat, hogy a disputa veszekedési indulatból történjék, de ugyanakkor ne legyen afféle gyermeki színjátás se mások megtévesztésére, továbbá álljon távol tőlük az a hamis tudat is, hogy máris a boldog élet igazságának a birtokába jutottak, mihelyt megtanulták a következtetések, a meghatározások és a felosztások szabályait.³¹

²⁹ „Plurimum deinde utilitatis et adjumenti, ad veram et solidam eruditionem comparandam, adferunt examinum exercitia, in quibus pueri audita et percepta reddere coguntur. Haec equidem judicia puerorum et adolescentum limant, vim et celeritatem ingenii acuunt, memoriam firmiorem et promtiorem reddunt, linguam expoliunt, facultatem loquendi et facundiam extemporalem alunt, pronuntiationem in moderanda voce et vultu, vitandisque ineptis gestibus formant, ad communicationem sermonis, comitatem et suavitatem colloquiorum in congressibus adsuefaciunt, et animis inanem doctrinae et eruditionis persuasionem eximunt, de qua Seneca, multos, ait, ad veram sapientiam et eruditionem pervenire potuisse, nisi se jam pervenisse putassent. Quid? Quod ipsi etiam desides praeceptores, talibus examinum quasi flagellis impelluntur, utque magis frugi et industrii sint, adiguntur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 46.

³⁰ A görög συζητήσεις magyarázatos fordítása.

³¹ „Haec vero exercitia, ut trivialium fere, et classicorum sunt discipulorum, ita publicae scholae auditoribus sublimiora studiosorum et ingeniorum exercitia destinanda erunt, disputationes videlicet, et declamationes. Quemadmodum enim ferrum ferro acuitur, et ex duo silicum attritu ignis, antea latens, exsuscitatur, elicitur et excutitur, ita illae disputationum συζητήσεις ingenia vegetiora, et magis perspicacia atque alacria reddunt; judicia formant; celeritatem in repetendis et explicandis aliorum sententiis et orationibus, quam in deliberationibus, et aliis hominum

Quintilianus szerint a régiek annyira felmagasztalták a szónoki beszédet, hogy sokan egymagában is elégségesnek tartották az ékesszólás kialakítására (*Institutio oratoria*, II. könyv, 11. fejezet). Nincs ugyanis egyetlen olyan erény sem, legalábbis a mindenkori szónoki beszéd tekintetében, amelynek ne lenne köze az elmélkedésre alapozott eme beszédformához. Mert ugyanő a 4. fejezetben azt mondja, hogy az elmét is pallérozza sok- és különféle dolgokkal, a lelket is alakítja a helyes és helytelen elmélkedéssel, és sok ismerettel is gyarapítja a szónokot, mert a különféle helyzet hathatós példáit használja fel, miután a dolog ezt megkívánja.³²

Ezek a szónoki beszédek a kiindulópontjai azon tanulók gyakorló és egyéni beszédeinek, akik életüket a teológia tanulmányozására tették fel. Ezekről és ezek hasznáról a 2. könyv 11. fejezetében szól bővebben.³³

A megjelölt helyen már nem az iskolai képzéssel, hanem a közegyházi gyakorlattal foglalkozik. Helyenként – mondja Zepper – meggondolatlanul és kellő megfontolás nélkül hívnak meg és helyeznek a megüresedett egyházközségek élére az iskolákban vagy az akadémiákon tanuló teológiai hallgatókat, és általában őket is – úgymond – lelkészekké teszik. Csakhogy a lelkészséghez nem elég annyi, hogy egyszer-kétszer végiglapozzák a Bibliát, és elsajátítanak néhány teológiai tételt, vagy hogy szert tesznek valamelyes elméleti alapismeretre, mert ezek mellett még az is szükséges, hogy kialakítsák magukban a nyilvánosság előtti beszéd és forgolódás készségét; képeseknek kell lenniük alkalmazni a tant az egyház épülésére idő, hely, személyek és jelen állapotok szerint; tudniuk kell hathatósan prédikálni, hogy az üzenet megmaradjon a hallgatók szívében.³⁴ Továbbá jártasaknak kell

congressibus omnium maxime vigere oportet, gignunt; et in agnita veritate firmissus acquiescere faciunt; modo (ut Augustini verbis lib. 2. de doct. Christiana cap. 31 et 37 loquar) caveatur libidinosus rixandi, et puerilis quaedam ostentatio decipiendi adversarium; error etiam absit, quo videntur homines sibi ipsam beatae vitae veritatem didicisse, cum conclusionum, definitionum et distributionum praecepta didicerint.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 46–47.

³² „Declamandi vero ratio, Quintilianus lib. 2. Orat. Instit. cap. 11 testatur, ita est celebrata, ut plerisque videatur ad formandam eloquentiam vel sola sufficere. Neque enim virtus ulla, perpetuae duntaxat orationis, reperiri potest, quae non sit cum hac dicendi meditatione communis. Nam, ut idem cap. 4 ejusdem libri affirmat, et ingenium exercetur multiplici variaque materia, et animus contemplatione recti pravique firmatur, et multa inde cognitio rerum venit, exemplisque, quae sunt in omni genere causarum potentissima, iam tum instruitur, cum res poscet, usus.” Uo. 47.

³³ „Declamationibus his accensebuntur conciones gymnasticae et privatae studiosorum, qui studio Theologico sese consecrarunt. De quibus, earundemque utilitate infra lib. 2. cap. 11 oportunior dicendi locus sese offeret.” Uo. 47.

³⁴ „Imprudenter passim, ac parum consulte fit, quod studiosi Theologiae ex Scholis vel Academicis vocati, vacantibus ecclesiis praeficiuntur, earumque pastores, uti vulgo illos vocant, creantur. Neque enim sufficit, pastorem ecclesiae sacra Biblia semel atque iterum evoluisse, et sacrosanctae Theologiae locos communes, vel fundamenta theoretica imbibisse; sed opus praeterea illi est, ut facultate in publico loquendi et agendi expedita et prompta praeditus sit; doctrinam pro

lenniük az egyházfegyelmzés, az egyházi ügyintézés és kormányzás, a lelkigondozás terén is. És ezeken kívül még mennyi mindenre van szüksége az ifjaknak a lelkészi hivatal szakszerű ellátásához! Sok évet kell tehát forgolódnuk, amíg valamelyes tapasztalatot és gyakorlatot szereznek az egyházi dolgok terén. Kicsoda várhatná el az ifjaktól – legyenek bármennyire tanultak is – a kellő élettapasztalatot, életbölcsséget és tekintélyt? Van-e olyan ifjú, akinek ne lenne szüksége úszóövre ahhoz, hogy megtanuljon úszni, vagyis ne lenne szüksége valakire, aki irányítja és felügyeli erkölcsseit, vagy igazgatja, szabályozza és szemmel tartja életét?³⁵

Ezért mind a lelkészeknek, mind maguknak az egyházközségeknél is hasznára válik, ha az egyházi tisztségekre nem úgy jutnak, hogy az egyes lépcsőfokokat átugorják, hanem fokról fokra (hacsak valamiféle, mindenki által elfogadott szükséghelyzet, vagy valamelyik kiválóan képzett és felkészült, életkorát is meghazudtoló lelkész esete e tekintetben törvényt nem bont). Tehát a magasabb és kiválóbb helyre senki soha ne lépjen fel, csakis a ranglétra fokain lépésről lépésre haladva, vagyis a legmagasabb fokra kizárólag csak az alatta lévő fokozatokon át jusson fel. Sőt az egyház felső tisztségeire csak az kerüljön, aki kifogástalanul ellátta az alsóbbakat. Ezért jól vizsgálják meg a gyakornokok vagy az újoncok hitét, szorgalmát és kegyességét, hogy alaposabban megtudhassák, mire lehet őket használni, és mivel lehet őket megbízni. Így elkerülhető az, amit manapság elég gyakran látunk, hogy tudniillik vakot állítanak a világtalanok élére vezetőnek.³⁶

temporum, locorum, personarum, et praesentis status ratione ad aedificationem applicare queat; cum efficacia et penetratione ad populum perorare possit, ita ut aculeos in auditorum cordibus relinquat.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 332.

³⁵ „Num vero haec, hisque multa plura, quae ad rectam officii pastoralis curam requiruntur, in adolescentem, Theologiae studiosum, e schola publica, vel umbra scholastica evocatum cadere posse existimabimus? [...] Pluribus annis in ministerio versari coguntur, priusquam qualemquam praxeos, et administrationis ecclesiasticae rationem ipsi sibi comparare queant. Et quis ab adolescente, vel juvene, quantumvis erudito, illam vitae et morum gravitatem expectabit, qua pastorem ecclesiae suum ministerium ornare, illique auctoritatem conciliare par est? Imo quotusquisque adolescens est, qui sine cortice hic natum queat, ut ipse non opus habeat morum rectore et custode, nedum ut aliis vitae rector, moderator et custos praestitueretur?” Uo. 332–333.

³⁶ „Quare tam e pastorum, quam ipsarum ecclesiarum re fuerit, in officiis ecclesiasticis non per saltum, ut vocant, sed per gradum agere, hisque, nisi aut inevitabilis quaedam, cui omnia parent, necessitas, aut singularis in quopiam ingenii, et prudentiae, aetatem superans, maturitas, diversum jubeant, superstitione quasi sese alligare. Quemadmodum enim ad editiorem et excelsoiorem locum nemo unquam conscendet, nisi scalarum et graduum beneficio, utque pedem ab infimo in proximum semper gradum sistat; ita ad culmen quoddam aut fastigium in ecclesia nemo pertinget, nisi caeterorum graduum beneficio similiter huc adspiret et anhelet. Superiores itaque in ecclesia functiones non, nisi in inferioribus bene versatis, committerentur. Sic enim tironum aut novitiorum fides, diligentia et pietas explorarentur, et melius perspicerentur, quae, et

Az alsó fok mindig a gyakornoki, a gyakorlati és az előkészítői szint legyen, és ha itt kellő tapasztalatot szereztek, feljebb léphetnek a következő fokra. Ekként az alsóbb szint ösztönző és buzdító is lehet a magasabb tisztségek elnyeréséhez és az ösztöndíjak megszerzéséhez.

Miután tehát a teológiai hallgatók kikerültek az iskola oltalmából a nyilvánosság elé rendes szolgálatra, először a triviális iskolákban, a gyermekek tanításával kezdjék el gyakornoki munkájukat, ugyanakkor a gyülekezeti közösségben vezessék az éneklést, és amennyiben az iskolai munka nem szenved hiányt, menjenek el a kisebb településekre, és ott gyakorolják a prédikálást, a katekizációt, ahol a nép kevésbé képzett, kevés számuk miatt pedig nem illetődnek meg, és nem bátortalanodnak el. Így lassacskán és nagyobb kockázat nélkül elkezdhetnek tapasztalatot gyűjteni a nyilvános szerepeléshez. Ha ezt gyakran megteszik, és figyelmesen meghallgatják az őket elkísérő lelkész tanácsait, idővel kialakul prédikálási készségük és módszerük, és komoly szaktudást szereznek a gyülekezetépítő beszédre. Mindezeket tanácsos mindvégig megőrizniük és követniük.³⁷ Így ismertté válnak a lelkészek, az esperesek és a hatóság előtt, és maguknak jó hírnevet és megbecsültséget szereznek, ami egyenleti útjukat a magasabb fokozatok, vagyis a megbecsültebb iskolai vagy egyházi tisztségek felé; ekként a korábban befektetett fáradság végre meghozza a gyümölcsét, és végre eléri tanulmányaik célját, nagy dicsőségükre. Az esperesek és a hatóság is nyugodtabb lélekkel bízzák majd rájuk az egyházi dolgokat, ha bizonyosságát adták mindazon ajándékoknak, amellyel Isten megáldotta őket.³⁸ Továbbá ha a tanítók érdemesnek látszanak arra, illetve ha a helyzet megkívánja, hogy lelkészekké legyenek, hasznos lehet mind nekik, mind

qualis ipsis imposterum tuto committi et concredi queant, ne caecis caecus dux adhibeatur, quemadmodum nunc non raro fieri passim videmus.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 333.

³⁷ „Studioli igitur Theologiae ex umbra scholastica in publicum, vel ad publica officia capesenda producti, primum suum tyrocinium in scholis trivialibus, pueros instituendo, ponent, psalmodiam ecclesiasticam in coetibus sacris moderabuntur; et in pagos ad rude vulgus, ad cuius conspectum non ita facile expellescent, ut animis concidunt, deducti, quantum per labores scholasticos, sineque illorum jactura fieri commode potest, concionando, et pueros catechizando, sese exercebunt. Sic enim paulatim, et sine magno periculo experiri incipiunt, et publico agere. Et crebro experiundo, subinde etiam pastorum, qui ad pagos ipsos concionantes comitantur, monita audiendo, certam sibi et loquendi facultatem, et methodum, vel ad aedificationem comparatam concionandi rationem parant.” Uo. 334.

³⁸ „Innotescent etiam pastoribus, Inspectoribus, et magistratibus, nomen bonum et existimationem adipiscuntur, et ad altiora [...] sibi gradum et viam sternunt, ad splendidam inquam, functionem in schola vel ecclesia, ut suavissimos anteactorum laborum fructus tandem ferant, atque ad dudum optatam studiorum metam, magno suo cum honore perveniant. Certiores etiam Inspectores at Magistratus esse poterunt, quid ipsis in ecclesia tuto committi et concredi possit, si specimina edant illorum, quae penes ipsos Deus deposuit, donorum.” Uo. 334–335.

az egyháznak, ha elszegődnek munkatársnak valamelyik híresebb lelkész mellé, és őt mintának tekintik mindenben, és tőle nemcsak az egyházi cselekmények (prédikálás, egyházfegyelmezés stb.) lényegét tanulják meg, hanem ezeknek külső formáját is.³⁹

A lelkészválasztás és -avatás

A lelkész halála esetén a presbitereknek és a szomszéd lelkésznek haladéktalanul tájékoztatnia kell a felügyelőt (esperest) vagy azt, aki éppen a körzet lelkészi gyűlésének hatályos elnöke. A felügyelő intézkedik, hogy a megüresedett egyházközség lelkészi állását akár a szomszéd, akár valamelyik más alkalmas lelkészszel ideiglenesen töltsse be, aki végezzen el minden lelkészi szolgálatot; a helyettesítő minden beszédében hívja fel az egyházközség figyelmét, hogy hő imában kérjen Istentől alkalmas és derék lelkészt, és emlékeztesse őket, hogy milyen nagy szüksége van erre egyházközségüknek, és ne gondolják, hogy a lelkész csak valamiféle szükséges rossz, aki nélkül nem lehet élni, de vele sem.⁴⁰

A felügyelő hívja össze annak az egyházközségnek a presbitériumát, és azokat is, akik abban az egyházközségben jó bizonyosságát adták a kegyességre történő, másokat felülmúló igyekezetüknek, Isten igéje és a szolgáló testület iránti őszinte szeretetüknek, és miután Istenhez imádkoztak, hallgassa meg kívánságukat és akaratukat az új lelkész kiválasztásáról és meghívásáról. A felügyelő rendeljen el rendkívüli körzeti gyűlést is, a kérdést tárja a tagok elé, és gyűjtse be mindenkitől külön-külön az Úr félelmében meghozott szavazatukat.⁴¹ A presbitérium és a kör-

³⁹ „Deinde si paedagogi promeriti videntur, vel res ita postulat, ut ad ecclesiasticum ministerium admittantur, e re et ipsorum, et ecclesiae iterum fuerit, si tanquam collegae et collaboratores insigni cupiam, et alicujus nominis Pastori, qui in ecclesia clavum tenet, adjungantur, quem veluti artificem quendam sibi in omnibus imitandum proponat, et non solum rectam quandam rationem docendi populum verum etiam forma instituendae, observandaeque disciplinae, cum aliis ad gubernationem ecclesiasticam pertinentibus, exacte addiscant.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 335.

⁴⁰ „Defuncto itaque Pastore, ecclesiae illius Seniores, cum vicino pastore, Inspectori, ver praesidi ordinario classis quamprimum hoc significare tenebuntur. Inspector vero operam dabit, ut vacanti illi ecclesiae per vicinos pastores, vel alios idoneos ministros in omni cura pastoralis interim serviatur, eademque in omnibus concionibus moneatur, ut ardentibus precibus, alium indoneum et frugi pastorem a Deo flagitet; commonefactionibus additis, quanti illius ecclesiae hoc referat, et ne existimet, pastorem quasi necessarium quoddam malum esse, quo nec cum, nec sine vivere possint.” Uo. 239.

⁴¹ „Inspector praeterea prsbyterio vacantis illius Ecclesiae convocato, atque aliis etiam, qui in eadem ecclesia prae caeteris pietatis, et sincerae erga verbum Dei et ministerium studii habent testimonium, adhibitis, de alio pastore eligendo et vocando, praevis ad Deum precibus, vota et suffragia audiet. [...] Classicum etiam conventum, vel extraordinarie, conscribet Inspector, eadem consultatione, in medium proposita, omniumque et singulorum suffragiis, in timore Domini, collectis.” Uo. 239–240.

zet gyűlésén hozott döntést a felügyelő közölje a hatósággal, mint az egyház nemesebb és előkelőbb tagjával, sőt az egyház fenntartójával. Ha ez kifogást emel a megnevezett lelkész ellen, és nem ért egyet a presbitérium és a körzet döntésével, döntsenek másvalakiről, vagy maga a helyi hatóság nevezzen meg és jelöljön ki valakit.⁴² Azt pedig, akit akár a presbitérium, akár a körzet, akár a hatóság megnevezett, a presbiterek és a körzet szolgálóinak a népes közösségében vizsgálják meg, hogy rendelkezik-e a hűséges lelkészekről megkövetelt tulajdonságokkal, van-e szilárd műveltsége és kellő teológiai tudományos ismerete. Ezért hallgassák meg igehirdetését, és ez alapján döntsék el, hogy vajon képes-e haszonnal és az egyház épülésére hirdetni és alkalmazni az egyház tanítását. A nevezettet faggassák ki életéről is, nehogy ez a legkevésbé is gyanús legyen, és alaposan járjanak utána annak, hogy élete hagy-e valami jogos kívánnivalót maga után. Mindezekről pedig ugyancsak tájékoztassák a hatóságot.⁴³

Ha ezidáig a vizsgáztatott dolga rendben ment, a meghívó egyházközség is hallgassa meg nyilvános prédikálását. Utána a felügyelő közölje a gyülekezettel a presbitérium, a körzeti gyűlés, és elsősorban a hatóság döntését, és ennek indoklását, buzdítván az igehallgató közösséget, hogy amennyiben tudomása van bármiről a jelöltet illetően, nyíltan mondja ki. Ha nincs jogos és törvényes kifogás ellene, adják be szavazólapjaikat. Ha tehát semmit sem hoztak fel ellene, a felügyelő mondja ki nyilvánosan, hogy aki hallgat, az beleegyezik; jelentse be, hogy az egyházközség jóváhagyása érvényes, kérje az egyházközséget, hogy foglalja imájába az egész választást, és jelölje ki azt a napot, amikor a meghívott, kijelölt, levizsgáztatott és jóvá hagyott személyt hivatalában megerősíti, vagy, mint mondják, ordinálja; a nap vasárnap legyen, hacsak valami sürgősségi eset nem áll elő.⁴⁴

⁴² „De presbyterii et conventus classici sententia Magistratum, tanquam nobilium et praestantius ecclesiae membrum, imo illius nutritium quoque, Inspector classis certiore faciet cui si aliud videatur, vel in nominato pastore aliquid ipse desideret, causasque a presbyterii et conventus classici sententia atque iudicio dissentiendi habeat, de alio instituetur deliberatio, vel ipse Magistratus loci alium nominabit et ostendet.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 240.

⁴³ „Vel a presbyterio, vel classe, vel magistratu, nominatus, in frequenti presbyterii, et classis ministrorum consensu explorabitur, num ea, quae in fideli ecclesiae ministerio necessaria est, eruditione, et rerum Theologicarum scientia polleat. In quem finem, concionantem etiam illum audient, ut dijudicetur, an cum fructu et aedificatione ecclesiae doctrinam proponere et applicare queat. Vitae etiam testimonia publica, minimeque suspecta a nominato exigentur, diligenti insuper inquisitione habita, num hac in parte merito aliquid desiderari queat. De quibus omnibus iterum ad Magistratum referetur.” Uo. 240.

⁴⁴ „Si hactenus omnia satis sibi constent, nominatus et examinatus, coram illa ecclesia, ad quam vocatur, concione habita publice, audietur. Post concionem [...] presbyterii, et conventus classici, et magistratus imprimis, de illo, quem concionem audierint, consilium, huiusque consilii rationes ecclesiae toti per Inspectorem significabuntur, addita exhortatione, ut si quispiam obstare aliquid

A kijelölt vasárnapon a felügyelő hirdessen ígét, utána álljon ki a gyülekezet elé az Úr asztalához azzal együtt, akit ordinálni vagy megerősíteni kell, számoljon be arról, ami a választással kapcsolatban eddig történt, szóljon egészen röviden valamit a ordináció vagy a megerősítés előtt álló lelkész szülőföldjéről, családjáról, tanulmányairól, műveltségéről és feddhetetlen életéről, emlékeztesse az egyházi szolgálat méltóságára, hasznára és szükségességére, illetve az egyházi szolgák feladataira, majd az ordinálandóhoz fordulva kérdezze meg, hogy készen áll-e az elhangzott feladatokat, a kegyelmes Isten segítségével, a legnagyobb szorgalommal, lankadatlanul és töretlen lélekkel ellátni, majd erre nézve tegyen ünnepélyes és nyilvános, szent esküvéssel felérő fogadalmat.⁴⁵ A fogadalomtételt kövesse az ordinálandó kézzátétellel történő megerősítése és beiktatása, ezt a Szentháromság nevében a felügyelő végezze, és ha a szomszéd lelkészek jelen vannak, ők is. Ez után a felügyelő forduljon a gyülekezet felé, komolyan és határozottan figyelmeztesse őket feladatukra az új lelkész iránt, majd az egész cselekményt Istenhez szóló imádsággal zárja, amelyben kegyelmébe ajánlja az újonnan beiktatott lelkészt és az egyházközséget.⁴⁶

A nyilvános istentisztelet befejeztével, miután már a gyülekezetet elbocsátották, a helyi hatóságnak vagy képviselőinek a jelenlétében adják át a beiktatott új lelkésznek a házi eszközöket, a jegyzéket vagyis a jegyzőkönyvet az egyházközség vagyosnáról és jövedelméről, és figyelmeztessék, hogy gondatlanságból vagy hűtlenségből

sciat [...] citra mussitationes aut dissimulationes indicetur. Sin causas justas et legitimas dissentiendi non habeant, sua etiam suffragia et calculos subjiciant. Hic si nihil in medium adferatur, totius ecclesiae approbatione publice ratam habebit Inspector, quique tacent consentire, publice significabit, totum hoc negocium precibus ecclesiae commendabit, et certum ad confirmationem, seu ordinationem (ut appellant) vocati, nominati, examinati et approbati, diem, nisi aliud urgentis interveniat obstaculi, Dominicum praestituet.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 241.

⁴⁵ „Ille die dominico, habita prius concione, Inspector cum Ordinando seu confirmando, ad mensam Dominicam publice in conspectum totius ecclesiae prodibit, et de illis, quae in praesenti negotio hactenus gesta sunt, patria item, familia, studiis, eruditione et integritate ordinandi seu confirmandi, quam fieri potest brevissime quaedam praefatus, de dignitate, utilitate, et necessitate ministerii ecclesiastici, officii item ecclesiae ministri partibus commonefactionem instituet, et ad ordinandum conversus, an his auditis officii sui partibus, per Dei gratiam, summo et indefesso studio, infractoque animo perfungi velit, interrogabit, solenni et publica stipulatione, quae juramenti sacrosancti vim obtineat, interposita.” Uo. 241.

⁴⁶ „Quam stipulationem publica ad ecclesiae illius ministerium ordinandi confirmatio et inauguratio, cum impositione manuum, tam Inspectoris, quam aliorum etiam, si adsint, [...] ministrorum vicinorum, in nomine sacrosanctae Trinitatis subsequetur. Postea Inspector ad ecclesiam conversus, sui etiam erga pastorem novum officii serio et graviter illam vicissim monebit, actu hoc cum precibus ad Deum, et pro Pastore jam inaugurato, et pro ecclesia illa, finito.” Uo. 241–242.

a vagyont se elveszni, se elidegeníteni ne engedje.⁴⁷ A meghalt lelkész hátramaradt, özvegyének és árváinak engedje át a parókia éves termésének és bevételének egynegyedét fájdalomdíj és segély gyanánt; vagy akár az egyházközség, akár a kolostorok jövedelméből a lelkész özvegyének minden évben utaljanak ki valamennyi támogatást, amíg újra férjhez nem megy, kiváltképpen ha érdemeket szerzett az egyházközségben, ám ha az özvegyeket rajtakapták, hogy az illető egyházközség vagyonából valamit eltulajdonítottak, azt kérjék számon rajtuk, és fizessék vissza.⁴⁸

Ezenkívül a törvényesen elhívott lelkész egyházközségét és őrhelyét meg gondolatlanul, saját belátására és döntésére ne hagyja el, se a kevés jövedelem, se a lelkészséggel járó egyéb nehézségek miatt, még kevésbé adja fel lelkészi életformáját, csak az egyházi körzet ítélete vagy az istenfélő hatóság közbelépése eredményeképpen. A hatóság és a nép tartozik megadni a lelkésznek a fenntartáshoz szükséges dolgokat, amit ha elmulaszt, a lelkész helyet változtathat a körzet beleegyezésével.⁴⁹

* * *

The election, education and ordination of future ministers has always been a responsibility of church officials, such as teachers, ministers, deans, respectively the assembly of the deanery. Teachers and ministers have also had the responsibility of identifying bright and talented students and church youth who can be directed to higher education to acquire the knowledge and skills necessary for pastoral ministry. In addition to the usual biblical and theological subjects, they had to learn Latin grammar, dialectics and rhetoric, and after completing their secondary education, they had to consolidate what they had learned at university level. Young people applying for the ministry first had to acquire the necessary practical skills as assistant ministers under the guidance of ordinary ministers, and only then were they ordained as ordinary ministers in a congregation.

Keywords: education, student, teacher, university, election, vocation, ordination, congregation, pastor, dean, deanery, assembly.

⁴⁷ „Solutio publico ecclesiae conventu, et coetu dimisso, initiato et novo Pastori supellectilia domestica, indices vel Brevia de parochiae illius bonis et redditibus, in praesentia illorum, qui magistratus vicem eo loco gerunt, et repraesentant, tradentur, ac ne ex his, vel incuria et negligentia, vel sacrilegia quadam perfidia perire aliquid vel abalienari sinat, admonebitur.” Zepper, Wilhelm: *i. m.* 242.

⁴⁸ „Defuncti vero Pastoris relictæ viduæ et orphanis, vel quarta pars annuorum parochiæ proventum et redditum, in solatium et subsidium cedit; vel ex ecclesiarum aut Monasteriorum proventibus Pastorum viduis, donec ad secunda vota hæ transeant, annuatim aliquid assignabitur, imprimis se de ecclesia bene illi meriti fuerint, hac tamen lege, ut si quid illius parochiæ bonis decessisse deprehendatur, vel ad rationem reddendam, vel restitutionem vicissim viduæ teneantur.” Uo. 242.

⁴⁹ „Caeterum legitime vocatus minister, vel propter stipendii tenuitatem, vel alias ministerii sui molestias, ecclesiam et stationem suam temere, privatoque consilio et arbitrio non relinquet, multo minus vitæ genus deseret, nisi iudicio classis, et pii magistratus intervenient. Magistratus autem, et populus necessaria ministris subministrare tenebuntur. Sin minus, classis suæ iudicio locum mutare ministro licebit.” Uo. 242.